

Р. М. Абрамович

НЕЗВОРОТНІСТЬ ДІЇ ЗАКОНУ В ЧАСІ ТА ВОЄННИЙ СТАН. ОГЛЯД ЗАКОНОДАВСТВА

Вступ. Як влучно зазначив свого часу в одній із своїх публікацій суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду – Ян Берназюк: «Дія закону в часі є одним із найскладніших питань правозастосування». Принцип незворотності дії закону в часі в ланцюгу загальної дії правових норм займає особливе місце, з огляду на його призначення та особливості застосування в міжнародній та вітчизняній судовій практиці.

Постановка проблеми. У цій статті автор досліджуватиме причинно-наслідковий зв'язок між особливостями текстуального формулювання, й закріплення принципу незворотності дії закону в часі в Конституції України та неоднозначною судовою практикою з цього питання, а також вплив цих граней незворотності на законодавство України воєнного часу, в якому останнім часом з'являються правові норми зі зворотною дією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У національній правовій доктрині незворотності дії закону в часі присвячено чимало уваги. Окрім дисертації та низки публікацій автора цієї статті, які стосувалися еволюції «ex post facto law», правозастосовної практики, співвідношення принципу з іншими складовими верховенства права, темі дії правових норм в часі присвячені праці Козюбри М.І., Гаврилюк Р.О., Пушняка О.В. та ін. Здебільшого у науковій доктрині дослідження правила про незворотність дії закону в часі здійснювалися через призму загальної дії правових норм. Втім, чимало граней принципу неретроактивності закону в часі й досі залишаються не цілком дослідженими, що, зокрема, частково вплинуло на неоднозначну правозастосовну практику, зокрема, й Конституційного Суду України.

Метою статті є внесення та розгляд пропозицій щодо вдосконалення позиційних та текстуальних особливостей принципу незворотності дії закону в часі в Конституції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, на законодавчому рівні принцип «закон зворотної дії в часі не має» закріплений в статті 58 Конституції України, відповідно до якої, закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може

відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Крім того, офіційне тлумачення зазначена стаття дістала в багатьох рішеннях Конституційного Суду України. Детальніше про це мова йтиметься згодом.

Окрім конституційного закріплення принцип «*Ex post facto law*» закріплений ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України, в якій зазначено, що провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Схоже формулювання зазначеного принципу містить стаття 3 Цивільно-процесуального кодексу України: провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

У Господарсько-процесуальному кодексі України, а саме в статті 3 зазначено, що судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи.

У статті 5 Кримінально-процесуальному кодексі України зазначено, що процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення.

Отже, як бачимо, принцип незворотності дії закону в часі знайшов належне відображення у вітчизняних законодавчих актах. Що стосується судової практики, то лише Конституційний Суд України присвятив цьому правилу безпосередньо чи опосередковано сім своїх рішень. Окремої уваги кожному із цих рішень приділяти не стану, тому що в попередніх публікаціях автором вже проводився аналіз правових позицій Суду щодо теми незворотності дії закону в часі, проте, окрему увагу слід приділити Рішенню КСУ № 1-рп/99 від 09.02.1999 р. у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів [1, с. 255].

Так, у цьому рішенні Конституційний Суд України визначив, що положення частини першої статті 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, треба розуміти так, що воно стосується тільки фізичної особи, тобто людини і громадянина, тому що стаття 58 розташована у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Слід зазначити, що до зазначеного вище рішення КСУ викладені чотири окремі думки суддів. В одній із окремих думок було зазначено, що на відміну від конституцій деяких держав (наприклад, Словенії), які закріплюють правило незворотності дії законів та інших нормативних актів у часі у спеціальних розділах, присвячених порядку набуття ними чинності та іншим питанням конституційної законності, Конституція України дійсно фіксує зазначене

правило у розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Причому, в цьому розділі немає застереження з приводу того, що закріплені в ньому права, свободи та обов'язки поширюються і на юридичних осіб, якщо вони можуть бути до них застосовані, як це зроблено у конституціях ФРН, Швейцарії, Естонії та деяких інших держав. Проте відсутність такого застереження ще не дає підстав для висновку, що правило незворотності дії законів та інших нормативно-правових актів у часі стосується виключно фізичних осіб.

Згідно із зазначеним вище правилом дія закону чи іншого нормативно-правового акта поширюється тільки на ті відносини, які виникли після набуття ним чинності. Це є однією з найважливіших гарантій правової стабільності, впевненості суб'єктів права в тому, що їх правове становище не погіршиться з прийняттям нового закону чи іншого нормативного акта, а також необхідною умовою довіри до держави і права. Ніяких винятків щодо певних категорій суб'єктів права, зокрема юридичних осіб, це правило не передбачає. В цьому відношенні воно є універсальним [2, с. 25].

В контексті викладеного заслуговує уваги прийнятий наприкінці 2023 року у період воєнного стану Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків» № 3474-IX. З-поміж іншого, зазначеним законом передбачено, що ставка податку на прибуток підприємств, що може бути застосована до прибутку банків за підсумками 2023 податкового року, становитиме 50%. Водночас закон містить застереження про те, що при сплаті податку за ставкою 18% за попередні податкові періоди 2023 року (квартал чи півріччя), то відповідне податкове зобов'язання вважається виконаним належним чином, а відтак, сплачувати різницю між новою ставкою і попередньою немає необхідності [3].

За інформацією кількох банківських установ виявилось, що більшість з них – додали податкове навантаження поступово та вчасно, не залишаючи відкриті податкові зобов'язання на кінець року. Однак, серед опитаних фінансових установ трапилися такі, що зіштовхнулися з необхідністю сплачувати податок наприкінці року за попередні періоди за новою ставкою. Виникає запитання – наскільки правомірним було надання нормативно-правовому акту зворотної дії на правовідносини, що виникли до набрання ним чинності? Слід відмітити, що у низці електронних правових видань з'явилися статті із закликами про визнання окремих положень відповідного закону неконституційними.

Отже, як зазначалося раніше, принцип незворотності дії закону в часі, закріплений статтею 58 Конституції України, відповідно до якої, закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

В контексті викладеного доцільно звернутися до сутності цього принципу, та зупинитися на його основному призначенні, адже закріплює цей принцип переважна більшість конституцій світу, та й загалом історія його сягає ще Римської імперії. Останній є складовою феномену верховенства

права. Такими чином, основним призначенням правила незворотності дії закону в часі є забезпечення правової безпеки та захисту довіри осіб до держави. На сьогодні, як відомо, в Україні діє воєнний стан. Відтак, деякі права осіб можуть бути обмежені, але, з-поміж інших винятків, закріплених статтею 64 Конституції України, не може бути ніяких обмежень прав, забезпечених статтею 58 Конституції України. Тоді знову запитання – чи правомірним було надання зворотної дії положенням закону у сфері банківської діяльності, про який йшлося раніше [4]?

Очевидно, приймаючи, зазначений нормативно-правовий акт, законодавець керувався Рішенням Конституційного Суду України №1-рп/99 від 09.02.1999р., у якому Суд сформував юридичну позицію щодо застосування положення частини першої статті 58 Конституції України тільки до фізичних осіб, та не поширивши дію, на юридичних осіб через розміщення принципу у Розділі 2 Конституції України, присвяченому правам та обов'язкам **людини**. Зазначене рішення КСУ має певні неоднозначності, про що загалом вже йшлося раніше. І як було зазначено в одній із Окремих думок до цього рішення КСУ, обгрутовуючи юридичну позицію про різне застосування принципу незворотності дії закону в часі щодо фізичних та юридичних осіб, Конституційний Суд України не взяв до уваги принцип рівності всіх суб'єктів права перед законом (статті 13, 129 Конституції України), яка означає пред'явлення до всіх них однакових вимог та відсутність у будь-кого привілеїв [2, с. 26].

Висновки. З огляду на викладене, та підводячи підсумок правової аналітики відносно конституційності окремих положень Закону України №3474-IX, слід відмітити формальне дотримання приписів Конституції в контексті, досліджених вище, правових норм зі зворотною дією, проте, явну невідповідність аналізованих положень – статтям 13 і 129 Конституції, Духу Конституції загалом та Європейській конституційній практиці. Також слід відмітити необхідність внесення застереження у розділ 2 Конституції України, що закріплені в ньому права, свободи та обов'язки поширюються і на юридичних осіб, якщо вони можуть бути до них застосовані.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України №1-рп/99 від 09 лютого 1999 р. у справі за конституційним зверненням Національного банку України стосовно офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) // Офіційний вісник України. 1999. № 7. С. 255.
2. Окрема думка судді Конституційного Суду України М.І. Козюбри до Рішення КСУ у справі за зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини 1 статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) // Вісник Конституційного Суду України. 1999. № 2. С. 25–26.
3. «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків»: закон від 21.11.2023 року // веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3474-IX#Text>.
4. Абрамович Р. М. «Правовий аналіз положень Закону України №3474-IX зі зворотною дією в часі// веб-сайт. URL: <https://blog.liga.net/user/rabramovych/article/52006>.

Анотація

Абрамович Р. М. Незворотність дії закону в часі та воєнний стан. Огляд законодавства. – Стаття.

У статті наведена правова регламентація принципу незворотності дії закону в часі. Зазначено, що принцип закріплюють: Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України та Господарсько-процесуальний кодекси. Окрім законодавчого закріплення принципу неретроактивності дії закону в часі, досить багатою та різноманітною є правозастосовна практика щодо останнього. У статті проаналізовані окремі рішення Конституційного Суду України відносно тлумачення статті 58 Конституції України, яка закріплює правило про незворотність дії закону в часі. Йдеться саме про Рішення КСУ №1-рп/99 від 09 лютого 1999 року у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів. В якому визначено вразливі компоненти юридичної позиції Суду щодо розуміння у взаємозв'язку з розташуванням в Основному законі принципу «ex post facto law», та простежено їхній вплив на законодавство України, зокрема, воєнного часу. Основна аналітична увага в статті приділена Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків» від 21 листопада 2023 рок. В цьому контексті слід відмітити, що принцип незворотності дії закону в часі розміщений у другому розділі Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», що в свою чергу послужило до правового сприйняття зазначеного принципу виключно у взаємозв'язку з фізичними особами, що загалом суперечить основному призначенню принципу в цілому та закордонному правовому досвіду, зокрема. З огляду на це, запропоновано шляхи вдосконалення позиційних можливостей принципу незворотності дії закону в часі в Конституції України з урахуванням міжнародної правозастосовної практики.

Ключові слова: КСУ, Конституція України, принцип, закон, стаття.

Summary

Abramovich R. M. Ex post facto law and wartime. Overview of legislation. – Article.

The article provides the legal regulation of the principle of irreversibility of the law in time. It is stated that the principle is enshrined in: the Constitution of Ukraine, the Code of Administrative Judiciary of Ukraine, the Criminal Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine and the Governmental Procedural Code. In addition to the legislative enshrinement of the principle of non-retroactivity in the law, there is a rich and varied legal practice to remain.

Separate decisions of the Constitutional Court of Ukraine regarding the interpretation of Article 58 of the Constitution of Ukraine, which enshrines the rule on the irreversibility of the law in time, are analyzed. It is about the Decision of the KSU No. 1-rp/99 of February 9, 1999 in the case of retroactive effect of laws and other legal acts.

Vulnerable components of some legal positions of the Court regarding the understanding and peculiarities of the location of the principle of «ex post facto law» in the Basic Law are identified, and their influence on the legislation of Ukraine, in particular, during wartime, is traced. The main analytical attention in the article is given to the Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine on the Features of Taxation of Banks and Other Taxpayers» dated November 21, 2023.

After all, as you know, the principle of the irreversibility of the law in time is placed in the second chapter of the Constitution of Ukraine «Rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen», which led to the legal perception of this principle exclusively in relation to natural persons, which is generally contrary to foreign legal education and the main purpose of the principle in general. Given this, ways of improving the positional possibilities of the principle of irreversibility of the law in time in the Constitution of Ukraine are proposed, taking into account international legal experience.

Key words: Court, Constitution of Ukraine, principle, law, article.